

Talányok a művészetben

A közérthetőség színe és visszája

Hozhatta a társadalmi tudat fejlődése, hogy a kultúra szférájában rendre visszatérő fogalmainkról, felismertük: időszzerű kiterjeszteni azoknak nomenklaturáit valami általánosabb, kollektívebb tartalmú meghatározottsáig. Így emelte anyanyelvünk szinte leggyorsabban a gondolkodás fogalmi kategóriáját, a közgondolkodásába, a szellemét a közszellembe, így válhatott — lassacskán a (köz)napj szövegszólásban is már — a művelődésből közművelődés, az oktatásból közoktatás stb.

Jórészt hasonló fogalomtágulás eredménye, ha adott művészeti teljesítmények mérlegelésekor a közérthetőségről beszélünk. Legtöbbször, sajnos, csak elvétve, hiszen az esztétikai megközelítés általában rangon alul kezeli, a hétköznapi pedig szemérmesen eltitkolja, hogy valamely alkotás közérthető vagy sem, azaz érthető-e a nagyközönség számára, avagy birtokbavételéhez nehezen adja meg magát. Műelemzés rendszerint nem érzi földadatának, hogy az átlagolvasó (néző, hallgató) kapacitására, legalább mint részleges szempontra is, hagyatkozzék — az átlagolvasó (néző, hallgató) pedig szégyenérzetből vagy mázosszobizmussal félretolja, odahagyja, amit nem ért, szívesebben letagadja, semmint szembe nézne vele, s a tanácstalanságát megvallaná. Egyszerűen nem sikkes valamit nem mérteni; így hát csillagot ruhát láttat a parvenü kárpát akkor is, ha a király meztelen.

1.

A szépirodalom közérthetőségének partjait járta körül a Népszabadság idei első számának kulturális publicisztikája. Nem haszon-talanul. Mert nincs abban semmi röstelli való, ha bevalljuk, „igen sok igényes, iskolázott, érdeklődő olvasó kinlódik ma is, szembeke-rülve Thomas Mann Doktor Faustusával, Joyce, Proust műveivel”, vagy „sok múltbeli érték befogadása problematikus, ám mennyivel inkább az igen sok kortársi mű”, s hogy „gyakorta hallani, nem értem Juhász Ferenc, Pilinszky több versét, Mándy Iván szépprózáját, Páskándi Géza drámáját és így tovább”. Frappánsak a példák, célratartóak, hiszen az irodalom első vonalából kiragadottak. A tudatosított talány ugyanis nem talány többé, amennyiben lehet rágódni, töprengeni a megoldáson, még akkor is, ha az nem olyan gyors és kézen-fekvő. Ha tudom, hogy mások se értenek valamit, amelynek pedig az értéke evidens, majd csak tesz azért a kollektív bölcsesség, hogy közleljenek a mű és a befogadás ollószárai.

Régi bölcsesség: előbb fölismer-ni, kivallani kell az ellentmondá-sokat, hogy tompíthatóak, megszüntethetőek legyenek. És még nincs is szó a képzőművészeti, sőt a zenei közérthetőségről, nota bene gyanítom, itt keményebb fába vágna a fejsze. Laikus közelítéssel tudniillik a szépirodalom ért-hetősége természetesen látszik. Aki ismeri az ábécét, tud olvasni, előbb-utóbb (magyarázó szöve-gekkel, segítséggel) majd csak megért egy verset vagy regényt. Hanem a képzőművészet és a zene ábécéjét mennyivel kevesebben ismerik; ezén alkotásoknak jósze-rével nincsenek olyan fogódzói, mint a betűk, szavak, mondatok, illetve ezeknek a „fogódzói”, a muzsika és a képzőművészet ábécéi, kevésbé közismertek. Mai iro-dalmi művek elemzése az eszté-tikával vasbaültözött tudós anali-zátoroknak is „rázsós”: értékük az idővel alakul ki s egy-egy adott mű elhelyezéséhez tudvalevően a kortársi vonulat minél teljesebb fölszaporodása sem árt. Hát-még

a mai festészetben (szobrászatban, iparművészetben) vagy a kor zene-művészetében, ahol tetten érni a megszüntetve megőrzés dialek-tikáját, s ezáltal elhelyezni valamely alkotást az esztétika mérle-gén, éppoly kockázatos vállalko-zás, mint lemérni pusztán a köz-önség hatását, közérthetőségét.

2.

A helyzetet bonyolítja, hogy az alkotás, a produktum is visszaél-het a közérthetőséggel. Ilyen fo-lyamat tetszik föl a giccsben, ami szírupos felszínességgel kelteti magát, a látvány mákonyával siet gyorsan meghódítani a befogadót. Ez a visszaélés elrettentő példája. Akadnak azonban manipulációs módszerek is, amikor például a realizmusnál vonják meg a köz-érthetőség szélső határait, azt pri-villegizálva, egyszersmind szembe-állítva a modern művészeti törek-vésekkel — mint érthetetlen, zür-zavaros képzőművekkel. Ezért illékony igyekezet mondjuk a vá-sárhelyi festészetet pusztán köz-érthetőségével, realiztikus hagyó-mánytisztelete okán föltűbeccsülni — miként alábecsülni is az, hol-mi korszerűtlen jelenségként, an-nak realizmusát. De számos példa bizonyítja: a befogadónak azt a természetét, hogy szívesen, el-haligatja az ember, amit nem ért, kihasználhatja, meglovagolhatja a művészi koncepció gyengesége is. Így születnek különféle esztétikai maszlagok, amivel nem tud mit kezdeni a közönség; hogy göncnek érzi magán, röstelli, inkább hall-gat róla, s messzi ívben elkerüli. Más ne mondjunk, ami az utóbbi években politikai színjátászás cím-szóval történik a szegedi teátrum-ban, egy erőteljes és indulásában markáns, rokonszenves program következtelen, elfáradt utóhullám-zása. Mint az időközben megje-lent kritikákban összehangzóan ki-olvasható, ilyesmit tapasztalni a zenés népdrama színpadán, ahol a politizáló szándék kiszajátítja, helyenként pedig üres bombasztok-kal félreérti a szerzőt, vagy klassz-szikus tragédiában a lisztporral befestett színészarok látványa, mely netán egy zürzavarosra for-duló történelmi kor indulatainak időtlenségét példázna, miközben erőszakot tesz a drámán, aholis nagyon határozott szereparcok villannak elő. Félreértés ne essék, az interpretáció szabadsága több mint lehetőség. A teremő és újjá-teremtő művészet legbecsesebb igénye adomány, ám ha a pro-dukturnak csekély a művészi hi-tele, mitsem ér a célzatos bele-magyarázás.

3.

A kiragadott példák persze eset-legesek. Tetszés szerint vitatható-ak vagy szaporíthatóak. Maga a közérthetőség sem holmi steril esztétikai kategória; társadalmi szinten mindig egy adott közös-ség értelmi-érzelmi állapotának függvénye. Ehhez szabad tehát igazitani az elvárások szempont-jait is, mindkét oldalról, a közlő-ről és a befogadóról egyaránt.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Andrássy Lajos

Hangulat

Szép csendes este
halkan lép a köre
derengő árnyam
hold alig világol

zizzen egy függöny
s járdaszélre loccsan
a meleg fény
a földszint ablakából

Mondják, a szó elröpül, az írás megmarad. Talán ezért is készül napjainkban annyi jelentés, följegyzés, emlékeztető, hogy inkább Niagarát, semmint Tiszát lehetne véle rekeszteni. S talán éppen ezért fordul meg manapság sokszor a régi bölcsesség értelme: a papírhalmomban elvesznek a szavak, de a szó, ha tisztességes indítástól, sallangoktól mentesen, a lényegre koncentrálna hangzik el, ha önnön értelmét nem zárja hosszas gondolattalan-gondolatlanlancba, akkor a szó valami-keppen mégis tovább él, túl-éli a pillanatot, amelyben elhangzott. Hiszek ebben a té-teleben, amelyre jó néhány év ilyen vagy olyan közéleti tapasztalata tanított meg. Hiszek, a tények okán, s hiszek, mert hin-nem kell benne.

Gyakorta ültem végig unalmas értekezleteket, megbeszéléseket, s alighanem még sokat végig kell ülnöm. S gyakorta beszélgettem olyan emberekkel, akik felelős társadalmi tisztségeket betöltve szintén mindennapos részesei azoknak a tanácskozásonak, amelyek hosszú órákon át nyúlnak, s amelyekben a szavak tengerében gyakorta elvesz a lényeg, s amelyek sokszor úgy érnek véget, hogy magáról a témáról esett a legkevésbé szó. Sokszor hallottam már baráti körben keserves kifakadásokat: „Csak legalább néha hallanánk értelmes, a lényegre törő felszólalásokat! Amikor nem Ádámnál és Évánál kezd valaki, hogy fél óra múltán belekeveredve saját szavainak tengerébe végül maga se tudja, hol jár, mit is akart mondani. Olyant, amikor valaki azt mondja: van előtünk egy jelentés és egy határozati javaslat. A jelentés ilyen és ilyen következtetéseivel nem értek egyet, ezért és ezért, s javas-lom, hogy a határozatot így és így fogalmazzuk meg. Valaho-

A szó haszna

gyan ilyen lenne egy értelmes felszólalás.”

Hát igen, ilyet egyelőre viszonylag keveset hallani. Talán nem is csoda, hiszen a közéletet is tanulni kell, s azt is, hogy másnak is drága az idő, s azt is, hogy csak akkor szóljunk, ha valamin alakítani, változtatni, befolyásolni akarunk. Mert a szónak csakis így van értelme és becsülete.

De hát ezt is tanulni kell. S mindenképpen érthető a sok tanácskozáson résztvevő közéleti emberek türelmetlensége, akik nemcsak saját idejüket, hasznos munkától elvett idejüket féltik, hanem attól is több-kevesebb joggal tartanak, hogy a látszatakívítás szózuha-tagában elvesz az a mag, ami értelmét adja az egésznek, hogy elvesz a lényeg, mert a sok üresjáratban könnyen el-vesz az értelmes szó, a változ-tatni, alakítani akaró szándék lüktetése. Nem, egy csöppet sem irigylem azokat az elnö-köket, akiknek egy-egy tanácsko-zást összefoglalva szótenger-ből kell kibányászniuk a lénye-gét, sokszor kitalálva, a szav-vak tízezei közül valósággal „kiérezve” a felszólaló szándékát.

Hát igen, így könnyen el-veszhet a lényeg, az, ami ér-telmét és célját adja mindenfé-le tanácskozáson. S így értem és osztom mások aggodalmát, akik attól tartanak, hogy a mondattekervények tengerében könnyen lényegtelené válhat a lényeg, hogy a fontos szavak, gondolatok úgy elrejtőzhetnek benne, mint értékes gyémánt az óriási hegy hatalmas szikláiban.

Még jó, hogy a szó képes önálló életre, képes meglepeté-

sekre. Gyakran voltam tanúja annak, hogy tanácskozáson, ülésen semmitmondó szózuha-tagóan elveszett és visszhang-talan maradt az értelmes szó, hogy aki mondta, úgy érezte, kár volt. Kár volt megszólal-nia, hiszen mondandója elve-szett az információt elsikkasz-tó redundáns közegben. Aztán így, visszhangtalanul eltelt egy év, esetleg kettő, három, s az ember az egykor elhangzott gondolatoit, ötleteit egyszer csak elemzésben, határozatlan, ki-viteli tervben látja viszont. Hát mégsem száll el a szó? Ugy tű-nik, sokszor nem, mert az ér-telmes szónak mintha önálló élete lenne. Szinte öntudatlanul, oda sem figyelve is meg-ragad bennünk, s később hat-ránk, alakít oennünköt, ane-kül, hogy tudnánk, honnan is származik.

Hasznos jószág hát a szó, s végül is hasznosnak tűnnek a szózuhatagóan végigtűt, re-ménytelennek tetsző órák is. Hogy miért írom le mindezt? Nem, nem vizsgálalásképp, hanem a tény kedvéért. Azért, hogy tudjuk, az elvetett mag azért valamiképpen kicsirázik, s az óriás hegy hatalmas szik-láiból is napvilágra bukkan idővel a gyémánt, ha olykor rejtett utakon is. Rejtett uta-kon? Igen. Igaz, jobb lenne, ha a szó már születése pilla-natában élne és hatna, ha min-den esetben valódi vitát ka-varna, ha e vitában alakul-hatna, változhatna és teljessé válhatna. Csakhogy ehhez még tanulnunk kell a közéletet, meg kell tanulnunk vitaköz-ni, szólni, véleményt alkotni a befolyásolás, a ráhatás szándé-kával. Szerencsére már sokat tanultunk ehhez, ha messze nem is eleget. Ám addig is higyjünk és bízzunk abban, hogy a gyakorta visszhangtalan-ul elröpült szó is megmarad valahogyan, tovább él és hat másokban, hogy végül ered-ményt szüljön a világra.

SZÁVAY ISTVÁN

Átfonja életünket

A valóság nem Picasso-fest-mény, nem a természet át-fogalmazása merész torzítá-sokkal. Lenin is arra figyelmeztet bennünket, hogy a szocializmus nem kész rendszer, amellyel az emberiséget boldogítják. A szoci-alizmus a munkásosztály harca, a munkásosztályé, amelyik fő célja nevében ma az egyik célt követi, holnap a másikat és mindennap közelebb kerül a fő célhoz, a szoci-alizmushoz, a kommunizmushoz. Mindez valóban azt jelenti, hogy a szocializmus építése nem erkölcsi küldetés, hanem a valóság mindennapos számbavétele és a valóságos helyzetből kiinduló ke-mény munkálkodás. Szakadatlan javítása feladatrendszerünknek, tevékenységünknek, a végrehaj-tásnak.

Érthető tehát, hogy az ilyen őszinte valósággyökerű munka szoros tartozéka a tevékenység állandó ellenőrzése, a valóság szembeállítás a valósággal.

Nem az öncélú moralizálás ve-zette a kormányt, amikor rende-leteket és határozatot fogadott el az állami ellenőrzés továbbfejlesztéséről, a szövetkezeti belső ellenőrzésről és a népi ellenőrzés munkájának javításáról.

Mennyiben érintik ezek a rende-

letek, jogszabályok a mindennap emberét?

Látszólag az államigazgatási munka egy belső tartományának szabályozásáról, javításáról van szó, akkor, amikor a rendeletek előírják, hogy legyen összehangol-tabb az ellenőrzés; összpontosítson a legfontosabb kérdésekre; legye-nek gyakoribbak az átfogó vizs-gálatok, és szűnjenek meg az egy-mást keresztező ellenőrzések. Látszólag az államigazgatás belső ügyéről van szó, amikor a jog-szabályok megkövetelik a szemé-lyes felelősség következetesebb érvényesítését, mert hiszen nyil-vánvalóan a vezetők felelőségéről van szó.

Mindez azonban csak látszólag van így. Elsősorban azért, mert az államigazgatási tevékenység át-fonja egész életünket. Még meg sem születünk, s már régen el-temettek bennünket, de az igaz-gatás már és még mindig kísér bennünket a maga szabályaival, amely átfogja az egész állampol-gári életet. Ha tehát arról beszé-lünk, hogy az állami munka javítására, korszerűsítésére hozott határozatok végrehajtását szigo-rúban és következetesebben kell ellenőrizni és a hibát vétő fele-lősöket felelőségre kell vonni, akkor nincs sem kevesebbről, sem többről szó, mint arról, hogy le-gyen könnyebb, zaklatásmentes az életünk, ne kelljen felesleges ügyekben lótni-futni, és ne érjen bennünket jogtalanság, igazságtalanság, méltánytalanság a legap-róbb ügyekben sem. Ha csak erre gondolunk, máris kitűnik, hogy az ellenőrzés továbbfejlesztéséről hozott kormányrendeletek szoro-san kötődnek állampolgári hétköz-napi életünkhöz, mindennapjaink-hoz.

Ne értse félre senki a határo-zatok lényegét. A szocialista ellen-őrzés nem füleskedés, nem lese-lkedés, nem bosszúállás, tehát

nemcsak az a dolga, hogy felderítsen hibákat, hanem mindenek-előtt az, hogy gyorsan és követ-kezetesen javítsák ki az elkövetett hibákat. Vagyis maga az ellenő-rzés is szakértelemmel, hozzáérté-sel mutassa meg a hibák kijavítá-sának útját. Az ellenőrzés ilyen értelmezése nemcsak feltételezi, hanem egyenesen követeli a dolgo-zók személyes részvételét az el-lenőrzésben. Erre a részvételre rendelkezésre állnak a szocialista demokrácia különféle intézményei, az üzemi, a tanácsai életben. A tö-megszervezeti munka, a lakóhe-lyi demokrácia száz és száz fóru-ma.

Amikor tehát az ellenőrzésről hozott határozatok emberi oldalairól szólnak, akkor arra is gondolunk, hogy ez az ellenőrzés csak akkor hatékony, ha intéz-ményesen biztosítja a dolgozók tömeges részvételét. Erre a rész-vételre — ami az ellenőrzést érin-ti — nemcsak a népi ellenőrzés többé kevésbé hivatalos intéz-ményrendszere alkalmas tehát, hanem a közélet valamennyi fó-ruma. S amikor a határozatok elő-írják, hogy különös gondot kell törődni a közérdekű bejelentések, javaslatok és panaszok intézésé-vel, akkor szinte jogszabállyal pa-rancsolják az államigazgatás in-tézményrendszerének, hogy töre-kedjen minél több állampolgárt bevonni a munkába.

Tudjuk, hogy nem jött még el a közéleti aranykor. Vagyis mesz-sze vagyunk attól az időtől, ami-kor minden állampolgár teljes ön-tudattal vesz részt a közügyek in-tézésében. Messze van az az aranykor, amikor — Ovidiusz sza-vaival élve — nem fenytésből és törvényből, hanem önként folyt becsületből, erényből — élünk, dolgozunk és cselekszünk a köz javára. De az aranykor felé tar-tunk. S anélkül, hogy nagy szava-kat mondanánk és használnánk, mindenképpen arra kell gondol-nunk, hogy az ellenőrzés tovább-fejlesztéséről hozott kormányin-tézkedések valamennyi állampol-gár közéleti javára szolgálnak.

SOLTÉSZ ISTVÁN